

ВЗАЄМОДІЯ ПАРТИЗАНСЬКИХ ЗАГОНІВ І ПІДПІЛЬНИХ ГРУП ПІВДНЯ УКРАЇНИ З РЕГУЛЯРНИМИ ЧАСТИНАМИ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ (БЕРЕЗЕНЬ – СЕРПЕНЬ 1944 р.)

У статті розглядаються питання взаємодії партизан і підпільників Півдня України з регулярними частинами Червоної армії в період визволення території від німецько-румунських загарбників. Автори приходять до висновку, що посилення народної боротьби проти фашистських загарбників в Україні особливо яскраво виявилось у безперервному зростанні партизанських сил. Розгортаючи діяльність у тилу фашистських і румунських окупантів, партизанські загони, підпільні організації і групи намагались надати допомогу Червоній армії. Важливою стороною їх діяльності став збір розвідувальної інформації. У період переможного наступу Червоної армії вони переходили до відкритої збройної боротьби проти ворога, діючи часто у прямому контакті з її частинами.

Ключові слова: Україна, Велика Вітчизняна війна, фашистські загарбники, партизанські загони, підпільні організації, Червона армія.

В статье рассматриваются вопросы взаимодействия партизан и подпольщиков Юга Украины с регулярными частями Красной Армии в период освобождения территории от немецко-румынских захватчиков в 1944 году. Авторы приходят к выводу, что усиление народной борьбы против фашистских захватчиков в Украине особенно ярко проявилось в непрерывном наращивании партизанских сил. Разворачивая деятельность в тылу фашистских и румынских оккупантов, партизанские отряды, подпольные организации и группы стремились оказать помощь Красной армии. Важной стороной их деятельности стал сбор разведывательной информации. В период победного наступления Красной армии они переходили к открытой вооруженной борьбе против врага, действуя часто в прямом контакте с ее подразделениями.

Ключевые слова: Украина, Великая Отечественная война, фашистские захватчики, партизанские отряды, подпольные организации, Красная армия.

The article deals with the question of cooperation of South Ukrainian partisans and underground figures and Red Army regular units during the period of liberation of the territory from German and Romanian invaders in 1944. Authors come to a conclusion, that amplification of national struggle against fascist aggressors in Ukraine was especially brightly showed in continuous escalating guerrilla forces. Developing activity in rear of fascist and Romanian invaders, guerrilla groups, the underground organizations and groups aspired to assist Red army. The important party of their activity became gathering the prospecting information. During victorious approach of Red army they passed to the open armed struggle against the enemy, operating with a part in direct contact to its divisions.

Key words: Ukraine, Great Domestic war, fascist aggressors, guerrilla groups, the underground organizations, Red army.

Важливою формою діяльності підпільних організацій і груп, партизанських загонів у тилу німецько-румунських окупантів на Півдні України став збір розвідувальних даних для радянських

військ. Точні і перевірені відомості про кількість і розміщення ворожих частин, баз, складів, про стратегічні й тактичні плани, моральний стан офіцерів і солдатів вермахту і країн, що воювали

на боці Німеччини, мали надзвичайно важливе значення для командування радянських військ. У наказі наркома оборони СРСР від 5 вересня 1942 року «Про завдання партизанського руху» підкреслювалась необхідність вести безперервну розвідувальну роботу в інтересах Червоної армії [1].

Народні месники повинні постійно слідкувати за розміщенням і пересуванням гітлерівських військ залізничними та іншими дорогами, встановлювати роди військ, їх численність, нумерацію частин, характер бойової техніки, визначати порядок і систему охорони воєнних ешелонів і транспорту, виявляти розміщення штабів, організацій і органів окупаційної влади, аеродромів противника, встановлювати кількість і типи літаків, запаси пального і т. п.

Виконуючи вказівки партійних і військових органів, партизани й підпільники докладали максимум зусиль для збору різносторонньої інформації про ворога. На тимчасово окупованій території України в малих і великих населених пунктах, промислових центрах розвідувальну діяльність вели підпільні організації й групи. Члени підпілля в складних умовах окупаційного режиму проводили велику роботу зі збору розвідданих про ворожі війська. Активно діяли в цьому напрямку підпільні організації обласних міст, райцентрів, а також промислових районів, де переважно дислокувались штаби ворожих військових частин армій, фронтів, формувались нові підрозділи, розміщувались резерви, знаходились склади, аеродроми. Надто складною проблемою, що стояла перед підпільниками в початковий період війни, стояла передача зібраних розвідданих за призначенням. Найбільш ефективною була розвідувальна діяльність тих підпільників, які підтримували контакти з «Великою землею» з допомогою портативної радіостанції. В переважній більшості підпільники, як і партизани, користувалися живим зв'язком. Коли в організації «Миколаївський підпільний центр» вийшла з ладу радіостанція, через лінію фронту для підтримання зв'язку з «Великою землею» послані підлітки Хоменко Віктор Кирилович і Кобер Олександр Павлович із цінними розвідданими. Виконавши завдання, вони через деякий час на літаку повернулися до Миколаєва [2]. Зв'язківців через лінію фронту організація, хоч і не завжди вдало, посилала й пізніше.

Особливо ефективною стала допомога підпільних організацій у південних районах республіки, де обмежені можливості для діяльності партизанських загонів. Перед розвідувальними групами, що прибували сюди, стояло завдання налагодити тісний зв'язок із партизанськими, підпільними організаціями, діяти з ними в тісному контакті, спиратись на широку допомогу населення [3]. Громадяни, що залишались на тимчасово окупованій території, переховували розвідників, забезпечували їх продуктами харчування, необхідними документами, що дозволяли пересування по території,

збирали для них різноманітні цінні дані про війська противника.

Представництво УШПР при Військовій раді 3-го Українського фронту укомплектувало й заслало в січні-червні 1944 року в окуповані райони Миколаївської, Вінницької, Кам'янець-Подільської, Чернівецької та Одеської областей 37 організаторських, розвідувальних і спеціальних груп загальною кількістю 305 чоловік. У січні-березні 1944 року представники УШПР при раді 4-го Українського фронту заслали на територію Одеської області і Молдавії 11 загонів і груп. Поповнюючись за рахунок місцевого населення, організаторські групи виростали в загони і навіть з'єднання. Так, група під командуванням П. М. Зябікіна та Іванова, діючи в Одеській області, в районі Кодими і Балти, лише за 10 днів березня 1944 року зросла з 11 до 388 чоловік [4].

Весною на території Херсонської і Миколаївської областей діяло вже 11 загонів, які виникли на базі організаторських груп [5].

Одним із прикладів взаємодії підпільників із розвідниками стала діяльність групи під командуванням Ф. М. Кирильченка. За завданням штабу партизанського руху Південно-Західного фронту групу було десантовано в квітні 1943 року на територію Миколаївської області. Завдання розвідників полягало в тому, щоб вивчити систему укріплень на правому березі Дніпра від Херсона в сторону Кривого Рогу, потім перебраться до Миколаєва, розвідати оборонні укріплення в місті і навколо нього, зібрати дані про дислокацію ворожих аеродромів й іншу розвідувальну інформацію. Виконати це складне завдання розвідникам допомогли місцеві патріоти с. Ананіївка (нині – Великоолександрівського району Херсонської області). Тут вони знайшли добрий прийом і турботу місцевих патріотів. В самій Ананіївці і в інших населених пунктах навколо Дніпра, в Миколаєві у розвідників з'явилося чимало помічників із місцевого населення, які, ризикуючи життям, вносили посильний вклад у боротьбу з ненависним ворогом. Радист Марія Бурлаченко двічі на день виходила в ефір, передаючи в радянський тил розвідувальні дані про ворога [6]. Але слід сказати, що надалі через недисциплінованість її учасників І. С. Янера, Ф. М. Кирильченка група розпалась і фактично припинила існування [7].

Важливі розвіддані про противника добувала підпільна організація Миколаєва «Патріоти Батьківщини», яку очолював І. В. Козодеров. Підпільники збирали дані про розміщення й передислокацію військових частин, політичне й економічне становище на окупованій території, про ворожу агентуру, зрадників, що співробітничали з окупантами. Усі зібрані матеріали передавались у розвідувальні органи 3-го Українського фронту [8].

Підпільники надавали допомогу в зборі розвідувальних даних радянському розвіднику Ф. Гурмазі, що був закинтий до Миколаєва. На

квартирі підпільника І. І. Кота було встановлено радіостанцію. Патріоти збирали дані про пересування військ по місту і через переправи, їх рід, кількість, розміщення аеродромів, з'ясовували, які замовлення виконувались на суднобудівному заводі, які вантажі й напрямки поїздів тощо. Ці дані регулярно передавались радянському командуванню [9].

У степових і малолісистих районах Півдня України, позбавлених серйозних природних укриттів, дуже важко вести збройну боротьбу великими партизанськими загонами. Більша частина загонів Півдня України нараховувала не більше 100-200 чоловік. Тому командування партизан, як правило, не планувало самостійних операцій по захопленню великих населених пунктів, а зосередило зусилля на знищенні ворожих комунікацій, організації засідок, обстрілюванні відступаючих частин противника, транспортних колон, нападах на обози, допомозі радянським частинам у звільненні міст і сіл [10].

У серпні 1943 року на територію Савранського району Одеської області закинутий парашутний десант у складі 7 чоловік на чолі з І. А. Кухаренком. Незабаром ця група встановила зв'язок із партизанським загonom «Прибужець» та іншими групами, об'єднавши їх в один партизанський загін під назвою «Буревісник» на чолі з І. А. Кухаренком.

Партизанський загін «Буревісник» діяв у північних районах Одещини. В січні 1944 року партизани загону здійснили напад на обоз і автомашини румунських окупантів й перекрили важливі транспортні шляхи противника. Щоб забезпечити перевезення, ворог кинув проти партизанів до 2 тис. солдатів і жандармів у супроводі танків та артилерії. П'ять днів точився бій навколо партизанської бази. Німецько-румунські каральні загони втратили кілька сотень солдатів і офіцерів, але знищити загін не змогли. В ніч на 29 січня 1944 року загін прорвав ворожу блокаду і вийшов в інший район. У лютому окупанти організували другу каральну експедицію ще з більшими силами, але й на цей раз вони зазнали невдачі і нових ще більших утрат.

З наближенням радянських військ до районів діяльності «Буревісника» його дії стають ще активнішими й цілеспрямованими. 8 березня загін частиною сил розгромив у 8-годинному бою ворожий гарнізон у селі Таужне, в якому знищено понад 100 фашистських окупантів, захоплено 6 кулеметів, багато боєприпасів. Партизани загону допомагали радянським частинам форсувати Південний Буг і знищити підрозділ фашистських мінерів.

Учинивши напад на охорону табору с. Мазурове Кривоозерського району Миколаївської області, загін «Буревісник» визволив 418 військово-в'язнів і цивільних громадян.

Партизанський загін «Орел» під командуванням Ф. Ю. Мухояра, діючи на початку січня в дніпровських плавнях на південний захід від Херсона, разом із розвідувальною групою радянських

військ розгромив заставу румунських окупантів у районі с. Збур'івка. Надавав допомогу наступаючим частинам Червоної армії зі збору інформації й передачі розвідданих про противника. При цьому знищено 40 і взято в полон 6 солдатів противника.

Створена на початку 1941 року партизанська група Ананіївського району Одеської області під час наступу радянських військ влаштувала засідки, обстрілювала колони фашистів, а також порвала зв'язок між німецькою піхотою й артилерійською частиною і цим врятувала м. Ананіїв від зруйнування [11].

Коли війська 3-го Українського фронту розгорнули бої за визволення Одеси, загін імені Сталіна в повному складі взяв у них участь, штурмуючи ворожі рубежі до повного визволення міста. За цей час загін знищив 120 та взяв у полон 75 фашистів, захопив 180 автомашин, багато зброї й боєприпасів. В рядах одеських партизанів пліч-о-пліч з українцями нещадно громили гітлерівців понад 200 чехів та словаків, які наприкінці березня 1944 року зі зброєю в руках перейшли до партизанів Іллічівського та Ленінського районів Одеси. В ніч на 10 квітня, коли війська 3-го Українського фронту зав'язали бої за визволення Одеси, загони іллічівців і словаків, поділившись на групи 25-35 чоловік, почали завдавати відчутних ударів по відступаючій ворожій частині [12].

При вступі частин Червоної армії у місто партизани й підпільники надавали велику допомогу в очищенні вулиць від німецьких солдатів, які переховувались в будинках і чинили опір, у гасінні пожеж, охороні фабрик і заводів та інших промислових будівель.

В отриманні розвідданих посланням радянського тилу дуже допомагали підпільники Одеси. Так, в ніч на 22 вересня 1943 року в Одеську область закинуті на парашутах комсомолки Олена Буженко і Надія Зайцева. Окупанти засікли місце висадки десанту і заарештували парашутисток. Суд присудив їх до двох років тюремного ув'язнення. Розправа могла бути більш суворою, але мужність і спокій дівчат врятували їх. На суді вони трималися впевнено і ввели в оману румунських чиновників. В кінці листопада дівчата втекли з концентраційного табору і прибули до Одеси, де розгорнули розвідувальну роботу. До її проведення вони залучили місцевих підлітків, при допомозі яких вивчали розміщення ворожих укріплень, встановили цілодобове чергування в порту. Були зібрані дані про маршрути, вантажі кораблів, оборонні укріплення ворога. Уся інформація відразу ж надходила в радянський тил. Радистка Надія Зайцева відправила 46 радіограм із цінними відомостями про ворога [13]. Патріотки діяли в надзвичайно складній обстановці, кожної секунди ризикуючи життям, але з честю виконали покладене на них завдання.

Готуючи весняний наступ 1944 року зі звільнення Вінницької, Одеської, Миколаївської й інших областей, радянське командування поставило перед партизанами й підпільниками завдання посилити

збір інформації про пересування відступаючих військ ворога й резерви, оборонні спорудження гітлерівців. Для швидкого виконання цих завдань у тил ворога направлялись розвідувальні групи. Взаємодіючи з підпільниками, вони забезпечували своєчасне отримання даних про проживання. «Роль цих підпільних груп, – згадував один з організаторів боротьби в тилу ворога А. Н. Асмолов, – дуже велика... Через підпільні групи створено широку мережу партизанських розвідників у населених пунктах [14]. Передача розвідувальної інформації у радянський тил при допомозі зв'язкових – надто складна справа. Чимало радянських патріотів загинуло при переході лінії фронту. Крім того, доставлені дані в ряді випадків вже застаріли і втратили цінність. Тому підпільники намагались встановити зв'язок із партизанськими загонами, які мали радіостанції, отримані з «Великої землі», і при допомозі їх повідомляли розвідувальні дані радянському командуванню. Агентурною мережею партизанів і підпільників охоплені майже всі міста і великі населені пункти, що дало можливість збирати цінні розвідувальні дані про ворога.

Важливу роль у зборі розвідувальної інформації відіграло використання підпільниками легальних можливостей. Наказ наркома оборони СРСР «Про завдання партизанського руху» від 5 вересня 1942 року вимагав від партизанських і підпільних центрів ретельно відбирати людей, які здатні вести розвідувальну роботу, і влаштовувати їх на службу в місцеві заклади і організації, відкриті гітлерівцями, на заводи, телеграф, аеродроми, бази і склади, в депо і станції, охоронні частини й підрозділи, які обслуговували армію чи місцеву адміністрацію окупаційної влади [15].

Таким чином, поряд зі збором розвідувальних даних для партизанських загонів, підпільні організації надавали допомогу радянським військам, добуваючи важливу інформацію про противника. Зібрані розвіддані підпільники передавали через партизанів, що мали зв'язок із радянським тилом, представників розвідувальних органів, що діяли в тилу ворога за завданням радянського командування, а також посилали зв'язківців через лінію фронту. Підпільні організації своєчасно попереджували радянське командування про зміни дислокації військ, штабів і організацій ворога, про напрямки руху й характер вантажів, які пересувались по залізничних і шосейних дорогах, систему оборонних споруджень, ліній зв'язку, розміщення складів із боєприпасами, пальним, продуктами та воєнним спорядженням.

З наближенням лінії фронту партизанські загоны і підпільні організації розгорнули активну діяльність з підготовки до вирішальних бойових дій у період наступу радянських військ.

Літом 1943 року у с. Казанці (Миколаївська область) організується група патріотів на чолі з колишнім офіцером Червоної армії Р. А. Кирсановим. Ця група встановила зв'язок з партизанським загonom Г. М. Седнева, збирала зброю, готувала бліндажі для партизан, зривала відправку молоді

на каторгу в Німеччину. В селі Новолазарівці цього ж району діяла група з 25 чоловік на чолі з О. М. Бліновим. Ця група допомагала радянським парашутистам, які були скинуті з літаків для проведення підривної роботи в тилу ворога, постачала їм продовольство, лікувала. Партизанський загін (командир – Г. М. Седнев) за час діяльності прийняв участь в 37 боях і бойових операціях. Знищив 347 німців, 16 румунів, 45 поліцейських, 15 жандармів, 7 калмиків, пущено під укіс 4 поїзди, знищено 2 залізничних мости [16].

Коли в ході наступу з'єднання Червоної армії наближались до районів бойових дій партизанів, між ними встановлювався тісний взаємозв'язок. Партизани і підпільники разом з регулярними військами брали участь у звільненні населених пунктів, а часто, захопивши їх самостійно, утримували до приходу радянських військ. Нерідко патріотично настроєні громадяни перекривали шляхи відступу німецьким військам, а потім брали участь у ліквідації ворожих угруповань.

Так, жителі села Турчаново Очаківського району Миколаївської області І. Г. Яновський, Т. Д. Гамаюн, Г. Д. Гамаюн, І. І. Лисецький, С. Г. Чорний, дізнавшись, що через село відступає каральний загін з есесівцями з Очакова, озброїлись та зустріли його вогнем. В результаті вбили 6 німців, 2 румунів, поранили 4 німців і 1 румуна. Підоспілі частини Червоної армії добили каральний загін [13].

У період звільнення Криму значною мірою завдяки зусиллям партизанів удалося запобігти руйнуванню Ялти і палаців на південному узбережжі. Під Одесою партизани не допустили вибуху дамби Хаджибейського лиману і полегшили цим Червоній армії штурм міста. Робилося все, щоб врятувати населення від вивезення до Німеччини. Партизани здійснювали напади на населені пункти, де німці формували ешелони з людьми. Підпільники, які працювали в органах німецької адміністрації, своєчасно попереджали населення про мобілізації й облави, які готували німці. Лікарі, наражаючись на смертельну небезпеку, видавали фіктивні довідки про непрацездатність, оголошуючи здорових людей хворими [17].

Охоплене патріотичним поривом і прагненням наблизити звільнення, населення окупованих районів посилювало опір окупантам. Радянські люди розуміли, що лише спільними зусиллями армії й народу можна розбити фашистських загарбників, завоювати перемогу.

Під впливом наступу Червоної армії швидко зростала мережа підпілля. У всенародну боротьбу включились робітники, селяни, інтелігенція, чоловіки, жінки, молодь, громадяни похилого віку і діти, представники всіх національностей і народностей, що населяли Україну.

В умовах наступу радянських військ змінювались завдання бойових груп підпілля міст, промислових, степових і малолісних районів. Підпільники в міру наближення фронту все активніше переходили до відкритих збройних виступів. Бойові й диверсійні

групи перетворювались у партизанські загони. Переважна більшість бойових підпільних груп переходила до відкритої збройної боротьби в ході запеклих наступальних боїв радянських військ за кожен населений пункт.

При підході Червоної армії до відкритих бойових дій переходили і підпільники. Діючи часто в прямому контакті з військовими частинами, вони порушували зв'язок, перекривали й мінували шляхи відступу противника, раптовими нападами з засідок знищували дрібні підрозділи, викликали паніку й страх серед гітлерівців. До цієї важливої справи підпільники готувались завчасно. Вже в кінці 1942 року Миколаївський підпільний центр повідомляв у Головне розвідувальне управління Червоної армії, що в місті й районах області об'єднані всі підпільні групи кількістю до 800 чоловік. Населення готове до повстання, але необхідна зброя. Тому підпільні організації посилено займалися пошуком зброї. Наприклад, група с. Раково Вознесенського району вночі знищила охорону колони радянських військовополонених, захопила зброю. Звільнених бійців підпільники переховували, готували до переходу в ліс. На озброєнні Богданівської підпільної організації восени 1943 року вже було 5 гвинтівок, автомат, кулемет, 20 гранат, 3 пістолети, близько 3 тис. патронів [18].

Одними з перших до відкритої збройної боротьби перейшли патріоти сіл Баштанка, Новогеоргіївка, Плющівка, Новоіванівка, Отрадне, Зелений Клин Баштанського району Миколаївської області. В жовтні 1943 року підпільні групи цих населених пунктів об'єдналися в партизанський загін під командуванням інструктора Баштанського РК КП(б)У І. А. Калініченка, який прибув у тил ворога за завданням Південно-Західного фронту. Загін розгорнув успішні бойові дії. В листопаді-грудні 1943 року патріоти пустили під укіс два військові ешелони, знищили паровоз і 22 вагони з важливими вантажами. Під час святкування 7 листопада і 5 грудня партизани вивісили червоні прапори на будинках сільських управ і комендатур ряду населених пунктів, продемонструвавши вірність радянській владі [19].

На початку березня загін вступив у бій з фашистськими частинами, які вирвалися з оточення, намагались відірватись від переслідування. Партизани влаштували засідку через Інгул, зірвали мости, викликали паніку серед ворога. Патріоти в цих боях знищили 320 солдатів і офіцерів ворога, взяли в полон 9 офіцерів, 55 солдатів, 259 поліцаїв, вивели з ладу майже 150 і захопили 27 автомашин, 5 мотоциклів, 150 гвинтівок, 25 автоматів, велику кількість гранат і патронів, 18 прапорів гітлерівських частин [20].

Успішний наступ Червоної армії й наближення фронту до кордонів Одеської області активізували боротьбу проти німецько-фашистських загарбників. У самій Одесі місцем дислокації для багатьох підпільних організацій, що виникли на базі бойових і диверсійних груп, стали катакомби, які на десятки

кілометрів тягнуться під містом. Загарбники жили в постійному страху перед «підземною Одесою». Підпільники завдавали раптових відчутних ударів по ворожих об'єктах і комунікаціях, знищували гітлерівців і зрадників, викликаючи паніку й страх у рядах окупантів.

Значно активізували бойову, диверсійну й агітаційно-масову діяльність підпільники після прибуття в Одесу в кінці січня 1944 року парашутно-десантної групи, очолюваної В. Д. Авдеевим. Ця група мала завдання об'єднати діяльність усіх підпільних організацій і груп, розпочати в місті повстання [21], встановити зв'язок із керівництвом підпільної організації Іллічівського району міста С. І. Дроздовим та іншими керівниками підпілля. В. Д. Авдеев 3 лютого провів нараду, на якій розповів про завдання, поставлені радянським командуванням перед підпільниками. Він запропонував розукрупнити організацію Іллічівського району, виділити з її активу організаторів і направити їх в інші райони міста. Незабаром вдалося встановити зв'язок із більшістю підпільних організацій і груп, які діяли в місті. В. Д. Авдеев поділив Одесу на мікрорайони, і в кожному створив партизанський штаб, зобов'язавши в найкоротший строк організувати партизанський загін, озброїти його і дислокуватись у катакомбах. Міський штаб, очолюваний В. Д. Авдеевим, виробив план загального повстання в місті [22].

Незабаром В. Д. Авдеева схопили ворожі агенти. Він загинув, а створені за його ініціативою партизанські загони спричинили гітлерівцям значних втрат у живій силі й техніці, надали посильну допомогу наступаючим радянським військам. Партизанські підрозділи, створені на базі бойових і диверсійних груп підпілля, якими керували С. І. Дроздов, Є. П. Баркалов, А. І. Лашенко, Д. С. Гавшин, І. С. Кирсанов, Г. П. Кисов та ін., у вуличних боях відрізали шляхи відступу ворога через Одесу на Тирасполь, вносячи в його ряди паніку й збентеження. Вони знищували фашистських підривників і факельників, що намагались зруйнувати місто. На базі підпільних організацій і організаторської групи В. Д. Авдеева було створено загін, в якому на час визволення Одеси переховувалося 760 чоловік, 3 загони на станції Роздільна і в с. Катажино по 200 чоловік [23].

Під час відступу німецько-румунських окупантів з Одеси загін партизанів, очолюваний Є. П. Баркаловим, захищаючи населення і майно Ленінського селища, з 1 по 10 квітня 1944 року знищив групу фашистських підривників і мародерів, відбив у окупантів обоз з 77 возів із награваним майном, визволив велику групу радянських людей, взятих заручниками, і врятував саме селище та радгосп «Авангард» від зруйнування. В радгоспі збережено весь реманент, рогату худобу і 108 тонн зерна [24].

Підпільна група, керована О. Т. Зарембовською, затопила у ставку деталі 12 ткацьких верстатів джутової фабрики і тим зберегла обладнання для відбудови цього підприємства після визволення [25].

Сміливо і винахідливо діяла підпільна група на чолі з радянськими розвідниками М. А. Гефтом і В. С. Бурзі в Одеському порту і на суднобудівному заводі. Старий інженер, німець за національністю М. А. Гефт заслужив довіру адміністрації. Користуючись цим, він організував підпільно-диверсійну групу, яка здійснила понад 10 диверсійних актів на суднах ворожого військово-морського флоту [26]. Підпільники зірвали план пограбування заводу окупантами, захопивши цінне устаткування, інструменти й важливі матеріали, а також зберегли від знищення найважливіші цехи та електростанцію заводу [27].

Вантажники Одеського порту, саботуючи навантаження й відправку пароплавів до Румунії, зберегли до 10 тис. тонн зернових продуктів. Одеські портовики врятували від зруйнування першокласний порт на Чорному морі. Вони виявили всю систему його мінування і своєчасно пошкодили її [28].

Активну бойову діяльність у період наступу Червоної армії розгорнули Усатівський і Куяльницький партизанські загони під командуванням Н. А. Кричевського і Л. Ф. Горбеля. Ці загони створені на базі підпільних груп Приморського райкому КП(б)У Одеси й очолювались С. Ф. Лазаревим. Патріоти провели десятки нальотів на ворожі підрозділи, обози і транспортні колони окупантів. Куяльницький загін перекрив шлях відступу ворогу в районі Куяльнику. В боях вбито і поранено 38, захоплено в полон 6 солдатів і офіцерів, взято значні трофеї [29].

До відкритої збройної боротьби перейшли бойові групи підпілля, які діяли на одеських заводах Червоної гвардії, ім. Ф. Дзержинського, ім. Жовтневої революції й інших підприємствах, під керівництвом А. Г. Атанасова, В. Н. Мишеніна, А. Г. Аносова, Б. В. Гумперта, М. Г. Чернишова. Переходячи до відкритих методів боротьби, патріоти своїми діями завдавали фашистам значної шкоди, допомагали радянським військам очистити місто від фашистських окупантів [30].

Більшість партизанських загонів, з'єднавшись із передовими загонами радянських частин, брали участь у визволенні міста. Добре знаючи розміщення різних районів міста, вони, як правило, виконували роль провідників. Так, партизанський загін Ленінського району Одеси під керівництвом К. О. Тимофєєва допомагав 9 квітня частинам радянських військ у бойових операціях по очистці робітничих і промислових районів Пересипі й Слобідки від німецько-фашистських загарбників [31].

Беручи участь у боях за визволення Одеси, партизани знищили близько 400 ворожих солдатів і офіцерів, 240 захопили в полон, взяли чимало зброї, боєприпасів та інше військово-спорядження. Вони врятували від зруйнування чимало промислових підприємств, у тому числі значну частину причалів і споруджень Одеського порту. Під захистом партизанів було 10 тис. радянських громадян, які врятувались від вивезення у фашистську каторгу [32].

Необхідно відзначити, що активні дії партизанів і підпільно-диверсійних груп дозволили радянському командуванню ще 7 квітня прийняти рішення не допускати артобстрілу й авіабомбардування Одеси та її околиць.

Надавали бойову допомогу Червоній армії і підпільні організації й групи міст і населених пунктів Криму. В Сімферополі бойові групи під керівництвом А. М. Косухіна і В. І. Бабія в період наступу радянських військ здійснили ряд вдалих бойових операцій. Користуючись панікою в рядах противника, група підпільників, озброєних автоматами, захопила автомашину, знищила декількох гітлерівців. Підпільники здійснили напад на вокзал і обстріляли натовп солдатів і офіцерів. Інша група патріотів улаштувала засаду на Севастопольській вулиці. Дочекавшись ворожої колони автомашин, патріоти гранатами вивели з ладу спочатку першу, а потім останню машину. Створивши пробку і посявши паніку, підпільники протягом кількох хвилин поливали вогнем з автоматів фашистських окупантів. Коли закінчились патрони, патріоти відступили. Підпільники ліквідували групу фашистів, врятували від знищення два державні млини, всі мости в місті, драматичний театр, багато адміністративних і житлових приміщень [33].

Цінні відомості збирала партизанська розвідка, зокрема, через агентурну мережу підпільних організацій. Напередодні операції по звільненню Криму Північне з'єднання передало карту Криму, на якій позначені дислокації ворожих військ, командні пункти, маршрути відходу військ від Перекопу й Керчі на тиліві рубежі, а також план евакуації Севастополя. Ці відомості партизани отримали від румунського антифашиста – офіцера 1-го румунського гірського стрілецького корпусу М. Михайлеску [34].

У штаби 4-го Українського фронту й окремої Приморської армії регулярно надходили донесення про бойову діяльність партизанських бригад і загонів, розвідувальні дані. В донесенні від 22 грудня говорилось про прибуття в Крим маршала Антонеску, висунання німецьких частин до Перекопу і румунських – до Керчі, передислокацію на Керченський півострів націоналістичних батальйонів, про прибуття в Крим літаками німецької частини з емблемою «квітки» і продовження евакуації з Криму бельгійських і французьких частин [35].

Підпільники Сімферополя під керівництвом І. А. Козлова передавали про розміщення військових об'єктів у місті, мінування мостів і приміщень, масові переміщення військ і вантажів [36].

Вранці 13 квітня партизанські бригади Ф. І. Федоренка і Х. А. Чауссі увірвались у Сімферополь і спільно з підпільниками А. М. Косухіна і В. І. Бабія організували охорону приміщень, мостів та інших об'єктів, підготовлених ворогом для знищення. Незабаром вони з'єдналися з пересувною групою 4-го Українського фронту і сприяли їй у взятті вокзалу, радіостанції і повному вигнанні противника з міста.

Після завершення боїв у Криму газета «Красная звезда» 14 травня писала: «Велику допомогу у звільненні східних і південних районів Криму надали військам Червоної армії славні партизани. Погоджуючи свої дії з рухомими загонами переслідування, вони спустилися з гір, громили німецькі гарнізони, перехопили комунікації ворога. Під їхніми ударами відступаючи німецькі й румунські дивізії також зазнали значних втрат» [37].

Партизани відновлювали владу в містах і на перших порах самі виконували її функції. Перший наказ по місту Сімферополью говорив: «Сьогодні, 13 квітня 1944 року, кримські партизанські загони Північного з'єднання з боєм вступили в місто Сімферополь. Охорона революційного порядку в місті здійснюється партизанами. Закликаємо всіх громадян міста сумлінно дотримуватись революційного порядку, надавати всебічну підтримку в боротьбі з мародерством і по вилученню шпигунів, провокаторів і осіб, які порушують порядок у місті. Командир Північного з'єднання партизанських загонів Криму П. Ямновський, комісар М. Луговий, начальник штабу Г. Саркісян» [38].

І це необхідно, адже після розгрому армії противника в Криму залишалась велика кількість німецьких агентів, жандармів, кримінальних елементів націоналістичних та інших організацій. Кримський штаб партизанського руху реформований через три місяці після розгрому противника – в серпні 1944 року.

Посилення народної боротьби проти фашистських загарбників на Україні особливо яскраво виявилось у безперервному зростанні партизанських сил. Масовий перехід численних підпільних організацій до відкритої партизанської форми боротьби став вищим ступенем їх діяльності. Партійне підпілля – важлива й необхідна умова створення і росту партизанських загонів і з'єднань. Воно тісно пов'язане з широкими масами тимчасово окупованої радянської землі.

Розгортаючи діяльність у тилу фашистських і румунських окупантів, партизанські загони, підпільні організації і групи намагались надати допомогу Червоній армії. Важливою стороною їх діяльності став збір розвідувальної інформації. Перебуваючи у населених пунктах, де переважно концентрувались ворожі війська, вони збирали розвідувальні дані про розміщення частин, гарнізонів, штабів, складів, матеріально-технічних баз. Своєю діяльністю вони надавали допомогу в розкритті контррозвідувальних органів ворога.

У період переможного наступу Червоної армії переходили до відкритої збройної боротьби проти ворога. Діючи часто в прямому контакті з частинами Червоної армії, підпільники, що вийшли з підпілля, формували польові загони, перекривали ворогам шляхи відступу, раптовими нападами із засідок знищували дрібні підрозділи, штаби, псували зв'язок, викликали паніку серед відступаючих ворогів.

Сьогодні менше й менше стає людей, які в оточенні ворога, зі зброєю в руках боронили нашу з вами свободу і здобули перемогу.

Героїчною славою покрили себе бойові загони молодих підпільників: організація «Партизанська іскра», що діяла на території Миколаївщини, Сумська – «Знамя», Херсонська – «Патріот Батьківщини», Нікопольська – «За Батьківщину» та інших міст і сіл нашої країни. Безумовно, їх подвиг має історичне, виховне значення для сучасної молоді, але про це сьогодні відомо тільки фахівцям, хто опікується цією проблемою. В останні роки з'явилося чимало книжок, які принижують, зменшують роль і місце підпільників і партизан у роки Великої Вітчизняної війни. В окремих працях народний месник зображений як озброєний грабіжник-мародер, п'яниця. Якщо висвітлення «історичної правди» продовжуватиметься в цьому напрямку, то завтра молоді стане дуже важко відрізнити правду від брехні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Приказ народного комиссара обороны от 5 сентября 1942 г. «О задачах партизанского движения» // Военно-исторический журнал. – 1975. – № 8. – С. 83–64.
2. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), ф. 10, оп. 1, спр. 15, арк. 21.
3. Державний архів Херсонської області, ф. 3562, оп. 2, спр. 1, арк. 13–14.
4. Слинько І. І. Підпілля і партизанський рух на Україні на завершальному етапі визволення 1944 р. / І. І. Слинько. – К. : Наук. думка, 1970. – С. 29.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ), ф. 1, оп. 9, спр. 79, арк. 42.
6. Асмолов А. Н. Фронт в тилу вермахта / А. Н. Асмолов. – М. : Политиздат, 1977. – С. 129–131.
7. ДАМО, ф. 10, оп. 1, спр. 31, арк. 27.
8. Там само, спр. 32, арк. 4.
9. ЦДАГО, ф. 1, оп. 62, спр. 76, арк. 54.
10. Горбуров Є. Г. Рух опору на Півдні України в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1944 рр.) / Є. Г. Горбуров. – К. : Олдіплюс, 2002. – С. 97.
11. ЦДАГО, ф. 1, оп. 62, спр. 172, арк. 196.
12. Слинько І. І. Вказ. праця. – С. 108.
13. Одесса в Великой Отечественной войне Советского Союза : [сб. документов и материалов]. – Т. 2. – К. : Госполитиздат Украины, 1948. – С. 243.
14. Асмолов А. Н. Вказ. праця. – С. 174–175.
15. Приказ народного комиссара обороны от 5 сентября 1942 г. «О задачах партизанского движения». – С. 64.
16. Шитюк М. М. Партизанський і підпільний рух на Миколаївщині (1941-1944 рр.) / М. М. Шитюк. – Первомайськ : Б.в., 1996. – С. 54–55.

17. Итоги второй мировой войны. – Минск : Б.в., 1965. – С. 208–209.
18. Нем'ятій В. М. Вірність / В. М. Нем'ятій // З історії боротьби трудящих Миколаївської області проти фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945). – Одеса : Маяк, 1973. – С. 167–168.
19. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941-1945 гг. – Т. 2. – К. : Наук. думка, 1974. – С. 384.
20. Нем'ятій В. М. Вказ. праця. – С. 167–168.
21. Асмолов А. Н. Вказ. праця. – С. 174–175.
22. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941-1945 гг. – Т. 2. – С. 385.
23. ЦДАГО, ф. 1, оп. 9, спр. 54, арк. 58.
24. Там само, спр. 192, арк. 192.
25. Одесса в Великой Отечественной войне Советского Союза. – Т. 2. – С. 140.
26. Егоров В. 907 дней в тылу врага / В. Егоров, Н. Зотов. – Одеса : Маяк, 1969. – С. 140.
27. Герои подполья. – М. : Политиздат, 1966. – С. 171.
28. Слинько І. І. Вказ. праця. – С. 197.
29. Одесса в Великой Отечественной войне Советского Союза. – Т. 2. – С. 186–187.
30. Слинько І. І. Вказ. праця. – С. 197.
31. ЦДАГО, ф. 1, оп. 9, спр. 85, арк. 38.
32. История Великой Отечественной войны Советского Союза. – М. : Политиздат, 1984. – Т. 4. – С. 84.
33. Енжиняк В. Особая партизанско-диверсионная / В. Енжиняк, А. Кузнецов. – К. : Политиздат Украины, 1977. – С. 170–172.
34. Держархів АР Крим, ф. 151, оп. 151, спр. 1, арк. 601.
35. Центральний архів Міністерства оборони РФ, ф. 407, оп. 9839, спр. 6, арк. 93–94.
36. Вергасов І. Крымские тетради / И. Вергасов. – К. : Дніпро, 1969. – С. 523.
37. Красная звезда. – 1944. – 14 мая.
38. Выборных И. С. Родники мужества / И. С. Выборных. – Дніпропетровськ : Луч, 1968. – С. 89.

Рецензенти: Колісниченко А. І., д.і.н., проф.;
Добров П. В., д.і.н. проф.

© Шитюк М. М., Горбуров Є. Г., 2010

Стаття надійшла до редколегії 24.09.2010 р.